

გორის ციხე

სარეაბილიტაციო სამუშაოების პროექტი

(მეორე ეტაპი)

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო
ძეგლთა რეაბილიტაციის სამსახური

გორის ციხე

(მეორე ეტაპი)

სამსახურის უფროსი	გ.სოსანიძე
არქიტექტორ-რესტავრატორი	გ.ჯვარიძე

თბილისი 2018 წ.

ალბომის შემადგენლობა

N	დასახელება	გვერდის N
1	თავფურცელი	
2	ალბომის შემადგენლობა	
3	განმარტებითი ბარათი	
4	სახელოვნებათმცოდნეო კვლევა	
	ჩასატარებელი სამუშაოთა ჩამონათვალი	
5	აეროფოტო	
	საარქივო ფოტომასალა	
6	სიტუაციის ამსახველი ფოტომასალა	
7	ტოპოგრაფიული გეგმა	
9	გეგმები	
10	ფასადები	

გორის ციხის რეაბილიტაციის პროექტი

(მეორე ეტაპი)

განმარტებითი ბარათი

ქალაქ გორის ისტორიული ციხე-სიმაგრე წარმოადგენს მაღალი პოტენციის მქონე ისტორიულ-კულტურულ და არქეოლოგიურ ობიექტს, რომელსაც გააჩნია ყველა წინაპირობა, დაგეგმილი სარეაბილიტაციო სამუშაოების ეტაპობრივი განხორციელების შემდეგ აქტიურად ჩაერთოს სახელმწიფო და საერთაშორისო ტურიზმის ქსელში, გახდეს რეგიონის ტურისტული ინფრასტრუქტურის საბაზისო ცენტრი. საქართველოს პრეზიდენტის 2006 წლის 7 ნოემბრის №665 ბრძანებულებით, გორის ციხეს მინიჭებული აქვს ეროვნული მნიშვნელობის კატეგორიის უძრავი ძეგლის სტატუსი. საქართველოს კანონით კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის შესახებ განსაზღვრულია ძეგლის ფიზიკური და ვიზუალური დაცვის ზონები.

ციხის კომპლექსისა და მიმდებარე ისტორიულ ზონაში არსებული არქეოლოგიური, ქალაქმშენებლობითი და არქიტექტურული ობიექტების ბაზაზე უახლოეს მომავალში გათვალისწინებულია შეიქმნას კომპლექსური სამუშეუშო-სანახაობითი, შემეცნებითი, სავაჭრო და აქტიური დასვენების სივრცე. ციხის გალავნის შიგნით არსებულ ობიექტებთან ერთად (კოშკი-კარიბჭე, ზედა ბაქანი, ხარო, მარანი, წმ.გიორგის სახელობის დარბაზული ეკლესიის ნაშთები, ცხრაკარიანის კასკადი, შიდა ეკლესია, მდ. ლიახვზე გამავალი გვირაბი), სამუშეუშო კომპლექსში შევა ციხის სამხრეთ და ჩრდილოეთ ფერდობებზე გამოვლენილი კონსერვირებული ან ნაწილობრივ რესტავრირებული არქეოლოგიური ობიექტები: როსტომ მეფის სასახლე და ეკლესია, ღვთისშობლის მცირე საყდარი, ანტიკური პერიოდის გალავნის კედლის ფრაგმენტები და არქეოლოგიური ნაშთები; ისტორიულ ზონაში არსებული ხუროთმოძღვრულად საინტერესო რამოდენიმე საცხოვრებელი სახლი და ნასახლარები; ზედა ბაქანზე არსებული წყლის ყოფილი რეზერვუარის მიწისქვეშა ვრცელი ნაგებობა რეკონსტრუქციის შემდეგ დაეთმოა არქეოლოგიური და საბრძოლო ხელოვნების ისტორიის სამუშეუშო ექსპოზიციას; ფერდობებზე, 1920 წლის მიწისძვრის შედეგად დანგრეული საცხოვრებელი სახლების შემორჩენილ უკანა კედლებთან მოეწყობა ძველი განაშენიანების ხასიათის და მამულების განახლებული ნაგებობები ტურისტული სასტუმროების და სავაჭრო დანიშნულების ობიექტები: დუქნები, ხალხური რეწვის სახელოსნოები.

გორის ციხე, ისევე როგორც საქართველოს ციხე-სიმაგრეთა უმეტესობა, თავისი ისტორიის მანძილზე მრავალჯერ დანგრეულა და კვლავ აღდგენილა. მრავალჯერადი შეკეთების, გამაგრება-განახლების შედეგად შეუძლებელია სხვადასხვა პერიოდში შეტანილი ცვლილებების გამიჯვნა და მოცულობების დადგენა. 1920 წლის ცნობილმა მიწისძვრამ ქალაქი გორი თითქმის მთლიანად დაანგრია და ციხესაც დიდი ზიანი მიაყენა. 1930 წელს შეკეთდა ციხის ავარიულად დაზიანებული უბნები.

1951 წლიდან „სპეციალური სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოს“ მიერ დაიწყო გორის ციხის გეგმაზომიერი შესწავლა (არქ. რ.გვერდწითელი, ლ.ხიმშიაშვილი, ა.გოგელია, ნ.მანუილოვი, ვ.კანდელაკი, გ.ჯაფარიძე) ამ პერიოდში აღდგა „ცხრაკარიანის“ შვიდი განყოფილებიდან ქვედა ხუთი. ციხის კედლების ნაწილი ამალდა. 1956 წელს სარეაბილიტაციო სამუშაოები დაკონსერვდა.

1984 წელს ამავე საწარმოო გაერთიანების მიერ კვლავ განახლდა ციხის კვლევითი და აზომვითი სამუშაოები (რ.გვერდწითელი, თ.გაბუნია, მ.კოპალეიშვილი). დამუშავდა ციხის ზოგიერთი უბნის კონსერვაციის და რესტავრაციის პროექტები, რომალთა საფუძველზეც ჩატარდა „ცხრაკარიანის“ ზედა ორი განყოფილების რეაბილიტაცია, მოეწყო ციხის ზედა უბანზე ასასვლელი ცენტრალური კიბე, აღდგა კარიბჭე, დანარჩენი უბნები გამაგრდა, გალავნის ნაწილზე კედლები ქონგურებიანად აღდგა (კედლები კარიბჭესთან, ცხრაკარიანის სამხრეთი და ჩრდილოეთი კედლები, საბრძოლო ბილიკებით და სათოფურებით).

გორის ციხის რეაბილიტაციის შემდგომი ეტაპი 2006 წელს განხორციელდა. პროექტი შესრულდა შპს „გეო“-ს მიერ და იფარგლებოდა ციხის არსებული მდგომარეობის მოწესრიგებით, უსაფრთხოებისა და დაცულობის პირველადი ღონისძიებებით. კერძოდ: მოეწყო ასასვლელი ბილიკის რიყის ქვით მოკირწყვლა; განხორციელდა გალავნის დაზიანებული ფრაგმენტების აღდგენა სამხრეთ-აღმოსავლეთ, სამხრეთ-დასავლეთ და ჩრდილოეთის კედლებზე; გალავნის ღიობებში დამონტაჟდა მეტალის მოაჯირები; ხე-მეტალის კარებები ჩაყენდა კარიბჭეში, ეკლესიის კედლის ფრაგმენტის ღიობში, წყლის ყოფილი რეზერვუარის შესასვლელში, ყოფილ სეისმოსადგურის სათავსოს შესასვლელში, მოეწყო ციხის გარე განათების ქსელი.

ზემოთ ჩამოთვლილი სამუშაოების მიუხედავად ციხე არ არის სათანადოდ შესწავლილი. დღეის მდგომარეობით ციხეზე ჩატარებული სარეაბილიტაციო სამუშაოების მნიშვნელოვანი ნაწილი მოუვლელეობის და უყურადღებობის გამო გამარცხული და დაზიანებულია, ხელახლა საჭიროებს განახლებას. აუცილებელია არქეოლოგიური გათხრების გაგრძელება, გამოვლენილი ობიექტების აზომვა, შესწავლა, კონსერვაცია, საჭიროა მთელი ტერიტორიის გაწმენდა ნაგვის და ჩამოცვენილი ნანგრევებისაგან, მორყეული, გამოქარული კედლის ფრაგმენტების გადაწყობა, გალავნის კედლებისა და ბურჯების საძირკვლების გამაგრება.

გორის ციხის რეაბილიტაციის პროექტის მეორე ეტაპში, წარმოდგენილია ციხის სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთით არსებული, ქვედა გალავნის რეაბილიტაციის პროექტი.

პროექტი გულისხმობს შემდეგ სამუშაოების განხორციელებას:

მიწისა და მცენარეული საფარისგან გაწმენდას, არაინვენტარული ხის ხარაჩოს მოწყობა დაშლას, რიყისა და ფლეთილი ქვით ნაგები კედლიდან გამონგრეული წყობის აღდგენა-კონსერვაცია კირ-დულაბით, დანგრეული კედლის აღდგენა რიყისა და ფლეთილი ქვით კირ-დულაბზე არსებული წყობის გამეორებით, საკონსერვაციო ფენის დადება კედლის მთელ სიგრძეზე უსწორმასწორო ზედაპირით 0,3 მ სიმაღლის წყობა რიყისა და ფლეთილი ქვით კირის დულაბზე.

აქვე აღსანიშნავია რომ პროექტით წარმოდგენილი სამუშაოების მოცულობა, წარმოების დროს შესაძლოა გაიზარდოს და მოხდეს პროექტის კორექტირება ადგილზე გამოვლენილი პირობებიდან გამომდინარე.

სამუშაოები უნდა განხორციელდეს არქიტექტორ-რესტავრატორისა და არქეოლოგის მეთვალყურეობის ქვეშ.

შენიშვნა:

1. წინამდებარე პროექტში გამოყენებულია გასულ წლებში შესრულებული კვლევითი და საპროექტო დოკუმენტაციის საარქივო მასალა: ანაზომები, ცალკეული უბნების რეაბილიტაციის პროექტები, რისთვისაც საპროექტო ჯგუფი მადლიერებას აღნიშნავს შემსრულებელი სპეციალისტების ღვაწლის მიმართ. კერძოდ:

1951-1956 წლებში, „სპეციალური სამეცნიერო-სარესტავრაციო საწარმოო სახელოსნოს“ მიერ დამუშავებული აზომვითი და სარესტავრაციო პროექტი (არქ. რ.გვერდწითელი, ლ.ხიმშიაშვილი, ა.გოგელია, ნ.მანუილოვი, ვ.კანდელაკი, გ.ჯაფარიძე);

1984 წლის, ამავე საწარმოო გაერთიანების მიერ ჩატარებული ციხის ცალკეული უბნების კვლევითი, აზომვითი სამუშაოები და სარესტავრაციო პროექტი (თ.გაბუნია, რ.გვერდწითელი).

2006 წელს შპს “გეო“-ს მიერ განხორციელებული გორის ციხის სარეაბილიტაციო პროექტი (გ.მაზმიშვილი, ვ.ბაინდურაშვილი, ჯ.სამაგლიშვილი).

2016 წელს ასოციაცია “ATU“-ს მიერ შესრულებული გორის ციხის 3D ლაზერული სკანირება (დ.ბაქრაშვილი, დ.აჯიმიანი, გ.ფარცხალაძე).

გორის ციხე

სახელოვნებათმცოდნეო და
ბიბლიოგრაფიული გამოკვლევა

არსებული მდგომარეობის აღწერა

ხელოვნებათმცოდნე – გია ჭანიშვილი
არქიტექტორ-რესტავრატორი – თენგიზ გაბუნია

გორის ციხე წარმოადგენს ქალაქის ცენტრში ამოზრდილ კლდოვან ბორცვზე აღმართულ ციხე-სიმაგრეს, ციხეს მრავალსაუკუნოვანი ისტორია აქვს, მაგრამ ჯერჯერობით გაურკვეველია მისი აგების დრო და ნაგებობის თავდაპირველი სახე. ის კი ცნობილია, რომ ციხე მრავალჯერ დანგრეულა და აღუდგენიათ, რაც ნათლად გამოირჩევა მისი კედლების სხვადასხვა ფენებში. სამშენებლო მასალად ძირითადად ნახმარია ფლეთილი ქვა კარგი წყობის. სხვადასხვა ადგილას ნახმარია რიყის ქვა და აგურიც. არსებობს მოსაზრება, რომ გორაკი, რომელზედაც ციხეა აგებული, ადრე უკავშირდებოდა აღმოსავლეთით კვერნაკის მთას, ხოლო დასავლეთით იმ ქედს, სადაც ახლა სოფ. ტინისხილია გაშენებული, შემდგომში კი მდინარეებმა: მტკვარმა, ღიახვმა და მეჯუდამ ძირი გამოუთხარეს ამ უწყვეტ ქედს და იგი ერთგვარ კუნძულად გადააქციეს (1.8), ყოველ შემთხვევაში ეს ბორცვი საფორტიფიკაციო ნაგებობისათვის ძალზე ხელსაყრელ ადგილს წარმოადგენდა, რითიც ისარგებლეს კიდევ მრავალი წლის წინათ. ამავე დროს ეს პუნქტი მდ. მტკვრის გამოყოფებაზე, საქარავნო გზის პირას მდებარეობდა და ქართლის სამეფოს გეოგრაფიულ ცენტრს შეადგენდა, რამაც განაპირობა აქ ისეთი ტიპის ქალაქის წარმოშობა, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ერთნაწილელი ციხე და გალავანშემორტყმული საცხოვრებელი და სავაჭრო უბნები (2.70). დაბალი გალავანი გორს XIX ს-ის შუა ხანებამდე ერტყა. გარშემო კი „აქვან ვენახი და წალკოტნი მრავალნიო“ წერს ვახუშტი ბატონიშვილი (3.367). ვ. ბერიძე აღნიშნავს „გორი ტიპური ფეოდალური ქალაქია ქუჩების უწყსრიგო ხლართით, რომელშიც მხოლოდ საბაზრო არტერია გამოიყოფა – მას ორსავე მხარეს უწყვეტად მისდევს მიჯრით სავაჭროებისა და სახელოსნოების შენობები, ციხით, გალავნით, ფორშტატით (2.72). თუმცა სავარაუდოა, რომ გორი ფეოდალურ ეპოქაზე ადრინდელი უნდა იყოს (იხ. ქვემოთ). ციხის ტერიტორიის მასშტაბურობა, მის ფარგლებში ციხე-ქალაქის არსებობის საშუალებას იძლეოდა.

ციხის კედლები გარს შემოჰყვება გორაკის ზედა პლატოს, რომელიც დასავლეთიდან აღმოსავლეთით არის მიმართული. გორაკის ზედა თხემი საკმაოდ მაღალია და თითქმის 50 მ-ის სიმაღლეზეა აღმართული ველიდან. მაღალია ციხის კედლებიც. ზოგან მისი სიმაღლე 10-15 მეტრსაც აღწევს. კედლები გარედან მრგვალი კოშკებით და სხვადასხვა ფორმის კონტრფორსებითაა გამაგრებული, რელიეფის მოთხოვნებისა და მიხედვით. ჩრდ. მხრიდან გრძელი, თითქმის

სამხრეთის მხრიდან კედლები დაკბილულია არასწორი რელიეფის გამო. აქ ერთი მძლავრი ბურჯია, რომელშიაც შესასვლელია დატანებული და რამდენიმე მომცრო ბურჯი.

ზღუდის კედლები 1920 წლის მიწისძვრის დროს, ციხის ბაქნის დონის მაღლა თითქმის მთლიანად მოიშალა. ასევე მოინგრა დრუსონებისა და კოშკების ზედა ნაწილებიც. არ შემორჩენილა ციხის ტერიტორიაზე ნაგებობებიც. თუმცა მათი არსებობა მრავალგან არის დამოწმებული. ციხის ეს შიდა ეზო გეგმაში ვიწრო და გრძელი ფორმისაა. მისი ზომებია დაახლოებით 180X50 მ. სიგანე ბევრგან არათანაბარია.

ძალზე საინტერესოდ არის გადაწყვეტილი ციხის დასავლეთი ნაწილი. აქ გორაკის თარაზული თხემი დაქარაფებული ფერდობით ეშვება ძირს მეჯუდასა და ლიახვის შესართავისაკენ და ამ დაქანებულ ფერდს 90 მ სიგრძის 2 პარალელური კედელი დაჰყვება, რომლებიც ასევე ძირს ეშვებიან ციხის ზედა ბაქნიდან, ქვემოთ კი მომრგვალებული კედლით ერთიანდებიან. ამგვარად ციხის იერი ასეთია: ზედა, მაღალი კედლებით შემოზღუდული ბაქანი და დასავლეთით ჩამოზრდილი, ტერასებად დაკბილული, ასევე წაგრძელებული წანაზარდი. ციხის ამ ნაწილს „ცხრაკარიანს“ უწოდებენ. აქ ჩამოგრძელებული გალავნის კედლები 7 პერპენდიკულარული კედლით არის დატიხრული. მათში მონაცვლეობით სხვადასხვა გვერდში მცირე გასასვლელებია დატანებული მომდევნო მონაკვეთში გადასასვლელად, რის გამოც მომხდურს ციხის ზედა ბაქნისაკენ მოძრაობა უნდა გაძნელებოდა. გრძივ კედლებს საფეხურებიანი საბრძოლო ბილიკები დაჰყვება და მრგვალი კოშკებით არის გამაგრებული. „ცხრაკარიანის“ ქვედა ნაწილში მდინარისკენ გასასვლელი იყო დატანებული და იქვე წყლის შესაგროვებელი მოზრდილი რეზერვუარი (4.20) (5.112). გასასვლელმა და რეზერვუარმა მხოლოდ XIX ს-მდე მიაღწია. ამჟამად მცირე გასაძრომია „ცხრაკარიანის“ ჩრდ. კედელში, ქვემოდან მე-3 მონაკვეთში „ცხრაკარიანის“ კედლების წყობა განსხვავებულია. თუ ზედა ბაქნის გალავანში ჭარბობს ფლეთილი ქვის მყარი წყობა, აქ უფრო მეტადაა გამოყენებული აგური და რიყის ქვა.

საინტერესო სახე აქვს „ცხრაკარიანის“ ქვედა მომრგვალებულ კედელს. გარედან აქ კედელს დაჰყვება რამდენიმე რიგად მრგვალი ღრმულობების მწკრივები. ასეთივე ღრმა ხვრელებია გაგის ციხის ქვედა ბაქნის მომრგვალებულ კედელზეც. აქ ალბათ ხის კოჭები უნდა ყოფილიყო დატანებული კედლის აყვანის გასაადვილებლად.

გასდევს შედარებით დაბალი მეორე რიგის კედელი იწყება დასავლეთის ქვედა ბურჯთან, შემოჰყვება ციხეს აღმოსავლეთისკენ და მთავრდება მის ჩრდ. კედლის დასაწყისში. ეს კედელი სხვადასხვა ზომის, მომცრო კონტრფორსებით არის გამაგრებული. წყობაში ჭარბობს აგურისა და ირიბად ჩამწკრივებული რიყის ქვის რიგები. ამ კედლის ზედა ნაწილები მთლიანად მონგრეულია. წყობის ხასიათით კედელი გვიან შუასაუკუნეებს უკავშირდება.

XX ს-ის დასაწყისში ციხის ზედა პლატოზე მოეწყო ბაღი მოქალაქეთა სასეირნოდ, რისთვისაც გაიყვანეს მისასვლელი გზა, რომლის საყრდენმა კედელმა გადაჭრა გადავანი დასავლეთ ნაწილში და ციხეს შეუერთდა „ცხრაკარიანის“ ზედა ბურჯთან. შესასვლელ კოშკის მეორე სართულზე კი მოეწყო აუზი ბაღის მოსარწყავად (6.9). შესასვლელი დატანებული იყო ქვედა გადავანშიც მის აღმოსავლეთ ნაწილში. შესასვლელი ფლანკირებული იყო მომრგვალებული ბურჯებით, რომელთა ფრაგმენტები ახლაც არის შემორჩენილი.

ამ კარიბჭიდან მივემართებით ზევით, ციხის ზედა შესასვლელისაკენ. მიწისძვრამ ეს ნაწილი ძალზე დააზიანა. აქ რამდენიმე ტიხრით მოწყობილია კიბეები ზედა კარიბჭისაკენ. კარიბჭე წარმოადგენს 2 სართულიან კოშკს. I სართულში გამჭოლი კარიბჭეა შეისრულ-თაღოვანი. მის ზემოთ გვიანი შუასაუკუნეებისათვის დამახასიათებელი აგურის წყობის ხალიჩისებური ორნამენტი მართკუთხედში მოწყობილი, რომელსაც აგურის დაკბილული რიგი ფარგლავს. თაღის გვერდებზე კი ასევე აგურის ჩაძირული წყობით შექმნილი რომბებია. კარიბჭის შიგა კედლებზე თითო თაღოვანი ნიშაა. პირველი და მეორე სართულები გადახურულია ხის ბრტყელი გადახურვით. მე-2 სართულში მცირე თაღოვანი სარკმელია.

კარიბჭედან ეხვდებით ციხის ზედა ბაქანზე. იქ, როგორც აღვნიშნეთ, ნაგებობები არ შემორჩენილა. მხოლოდ ეზოს შუაგულში, საკმაოდ ღრმა მიწაში ამოჭრილი ავზია. ალბათ ეს არის ეახუშტის მიერ ნახსენები „ავაზანი წყლიანნი დიდ-დიდნი, შუენიერნი“ (3.367). თუმცა ზოგი ვარაუდობს, რომ ეს შესაძლოა დიდუგვი იყო (7.149). მიწისძვრას ვერ გადაურჩა ციხის ეკლესიაც, რომელიც მის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში მდებარეობს. ეკლესიისგან შემორჩა მხოლოდ ჩრდ. კედელი და აბზინდის ნაწილი. მთელი მისი სამხრეთი მხარე საძირკვლიანად ჩაინგრა. აქ შემორჩენილია ეკლესიის საყრდენი კედლის ქვედა ნაწილის ფრაგმენტები და მისი ამოყვანა არ უნდა გაჭირდეს.

ეკლესია დარბაზული იყო, სუფთად გათლილი კვადრატებით აგებული. ერთსაფეხურიანი პილიასტრებით და გრძივი თაღებით დამშვენებული.

აფსიდის ჩრდილო ნაწილში შემორჩენილია თითქმის იატაკის დონიდან დაწყებული მაღალი მსმრგვალებული ნიშის ქვედა ნახევარი. უეჭველია, რომ ამგვარი ნიშა ექნებოდა აფსიდის სამხრეთ ნაწილსაც. ანალოგიური ნიშები უკვე VI ს-დან გვხვდება ქართულ არქიტექტურაში, (იყალთოს სამების მცირე ეკლესია). ასეთივე ნიშები აქვს ვეჯინის „პეტრე მოციქულისა“ და „ყველაწმინდის“ ეკლესიათა ადრეულ ფენებს (IX–X ს.) (8). პ. ზაქარაიამ ნაგებობას X–XI ს-ით ათარიღებს (7.148). უფრო კონკრეტული თარიღის დადგენა მონაცემების სიმცირის გამო ძნელდება. ეკლესიას დასავლეთით რაღაც ნაგებობა ჰქონდა მიდგმული, რომელიც ასევე დანგრეულია. შემორჩენილია მხოლოდ მასში ციხის მხრიდან შესასვლელი აგურის თაღოვანი კარი და ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთის, აფრის მაგვარი კონსტრუქცია, რის გამოც ზაქარაია ასკვნის, რომ მას გუმბათური გადახურვა ჰქნდა ჰქონოდა (7.148). იქვე მოყვანილია მოგზაურ ვ. მარკოვის ჩანაწერი, რომელიც აღნიშნავს – „კარიბჭეში, რამდენიმე ქვის სამარხი ყოფილაო“ (9.133). იქვე კიბუები მოწყობილი ქვედა გალავნისაკენ მიმართული. ციხის ეს მონაკვეთი ისეა დანგრეული, რომ მისი სახის დადგენა ძალზე ჭირს.

გორის ციხის აგების შესახებ ისტორიული წყაროები არ მოიპოვება და როგორც ვახუშტი ბატონიშვილი აღნიშნავს: „არამედ არა არს უწყებული, ვისით აღშენდა პირველ“ (3.367). ციხისადმი მიძღვნილ ყველა ნაშრომში აღნიშნულია, რომ პირველი ცნობა მის შესახებ მოყვანილი აქვს XI ს-ის ქართველ ისტორიკოსს ჯუანშერს „ცხოვრება და მოქალაქეობა ვახტანგ გორგასალისაში“ (10), სადაც იგი VII ს-ის ამბებთან მოიხსენიებს გორს, მაგრამ ისტორიკოსი ი. მეგრელიძე თვლის, რომ გორს პირველად ახსენებს X ს-ის სომეხი ისტორიკოსი შაპუკ ბაგრატიუნი. თუმცა აღარ გვაუწყებს თუ რა ამბავთან დაკავშირებით (11.20). ამასთან გამოთქვამს ვარაუდს, რომ შესაძლოა იგი უფრო ადრეც იხსენიებოდეს. ყოველ შემთხვევაში ისტორიული ცნობები გორის ციხეს მხოლოდ ქრისტიანული პერიოდის ციხედ მიიჩნევენ.

შემთხვევითმა გარემოებამ გორის ციხის უფრო ადრეული ფენები დაადასტურა. 1946 წ. 5 თებერვალს ჩამოხვავდა ციხის ჩრდ. ფერდი და გამოჩნდა ადრეული კედლის წყობის ნაშთები სიმაღლით 6, ხოლო სისქით 3 მეტრი (12.9). ამ კედლის სამშენებლო მასალა: ქვიშაქვის გათლილი კვადრები, აგური, ალიზი და კრამიტი მსგავსი აღმოჩნდა არმაზ ციხესა და ბაგინეთში აღმოჩენილი მასალისა, რამაც ციხის აგების თარიღი ანტიკურ ხანაში გადასწია ძვ.წ.ად. I–II სს-ში. ამ გარემოების გამო არქეოლოგი გ. გობეჯიშვილი ასკვნის, რომ გორის ცნობილი

(13.120). ამ შემთხვევამ დაასაბუთა 1939 წ. გამოთქმული ვარაუდი, როდესაც გათხრების დროს აღმოჩნდა ქალის თავის ქალის გამოსახულებიანი ქანდაკება, რომელიც სვეტიცხოვის ფრაგმენტს წარმოადგენდა (1-11) და თარიღდებოდა ძვ.წ. აღ- I-II სს-ით. გორის ციხის მოპირდაპირე კვერნაკის მთაზე აღმოჩნდა ამავე ეპოქის სარკოფაგები, გორის ახლომახლო კი უფრო ადრეული ნიმუშებიც (14.15), (15.48). ადრექრისტიანულ ხანაში გორის ციხის არსებობას ასაბუთებს გ. ლომთათიძე, ამ ეპოქის არქეოლოგიურ მასალაზე დაყრდნობით (16.137). ამ აზრს იზიარებს ისტორიკოსი შ. მესხიაც. იგი თვლის, რომ გორი არტანუჯსა და დმანისთან ერთად აღმოცენდა ამ ხანებში (IV-V სს) (17.31). ეს მოსაზრებები არქეოლოგიურ მასალაზე დაყრდნობით გამოითქვა, რაც შეეხება ისტორიულ წყაროებს უადრესი მაინც VII ს-თან დაკავშირებული ამბებია ჯუანშერის მიერ გადმოცემული.

ჯუანშერი მოგვითხრობს, რომ სტეფანოს ერისმთავრის ვაჟს არჩილს გორში განძი დაუფლავს და ეს აღგილი განძსაცავად VII ს-ის დასაწყისში, ჯერ კიდევ ბიზანტიის კეისარს ერეკლეს განეჩინა, როდესაც ალაფი სპარსელებთან ბრძოლაში მოუპოვებია და თან ვერ წაუღია (10.148). ვახუშტი აღნიშნავს „ერეკლე კეისარმან უწოდა „ტონთის“, (რომელ არს ოქროსმთა) და ჰყო საფლველად საგანძურთაო“ (3.367). ი. ბერძენიშვილი კი მიიჩნევს, რომ ოქროს მთა ტონთოს ადეკვატური არ უნდა იყოს და აქ ალბათ ტინის მთა უნდა იგულისხმებოდესო (1.11). განძსაცავი უქვეყლია მძლავრი ციხე უნდა ყოფილიყო და მართლაც გეოგრაფიულად და სტრატეგიულად ამ მოხერხებულ ალაგას იმ დროისათვის ციხის არსებობა გამორიცხული არ უნდა იყოს. თუმცა ამ გარემოებას შ. მესხია არ თვლის საკმარისად გორის ქალაქად გადაქცევისათვის, რადგანაც X-XI ს-მდე პირველობას უფლისციხე ინარჩუნებდა. ხოლო უფლისციხის მნიშვნელობა დაეცა მას შემდეგ, რაც თბილისმა დაიბრუნა საქართველოს დედაქალაქობა და თანდათან შეიქმნა პირობები გორის განვითარებისათვის. ამიტომ შ. მესხია აღნიშნავს, რომ შემთხვევითი არ არის, როდესაც სხვადასხვა წყაროები გორის ქალაქად ჩამოყალიბებას, ამ დროს, დავით აღმაშენებლის ხანას მიაკუთვნებენ (17.31). ამას გვაუწყებს XII ს-ის სომეხი ისტორიკოსი მათეოს ურპაელი: „მან (დავითმა) აღაშენა ქალაქი ქართლის ქვეყანაში, ააგო ეკლესიები და მონასტრები მრავლად და უწოდა ქალაქს სახელად გორი“. იგი აგრეთვე მოგვითხრობს, რომ დავით აღმაშენებელს გორში ვაჭრობის გასაწვავად სომხები ჩაუსახლებია (18.356). ამ მოსაზრებას არ იზიარებენ ი. მეგრელიძე და ი. ბერძენიშვილი. ი. მეგრელიძე თვლის, რომ დავით აღმაშენებელი გორის მხოლოდ განმაახლებელი უნდა იყოს (11.20)

გამორჩენოდა დავითის ისტორიკოსს. ამასთან ურპაელთან დავითი აარსებს არა „გორს“, არამედ „გორას“ (მთიან მხარეს), რაც სულ სხვა რამეს ნიშნავს (1.8).

ასეთივე მოსაზრებისაა ს. მაკალათიაც. მას უფრო დასაშვებად მიაჩნია, რომ დავით აღმაშენებელმა ანისიდან წამოყვანილი სომეხი ვაჭრები და ხელოსნები გორში კი არ დაასახლა, არამედ ქსნის ხეობის მაღალმთიან გორაზე, რომელსაც ახალგორი ეწოდა, ვინაიდან შიდა ქართლში უკვე არსებობდა – ძველი გორი. მითუმეტეს – უმატებს მკვლევარი – ლენინგორელი (ახალგორელი) სომხების გადმოცემით ისინი ანისიდან დავით აღმაშენებელს გადმოუსახლებია XII ს-ში (19.16).

არსებობს ერთი ლეგენდაც, რომელიც გორის აგებას თამარ მეფეს მიაწერს. თითქოს მეფის მიმინო ნადირობისას განხერილა ჩირგვებში, აღიდებულ მორევს იქით, იმ გორაკზე, სადაც ციხეა აღმართული. მეფეს განუცხადებია: ვინც მიმინოს მოძგვრის, რასაც მოხვოს ავესრულებო. ერთ ჭაბუკს გადაუცურავს მორევი, შეუპყრია მიმინო და უკან გადმოუცურავს. თამარს გაუფიქრია: „პირობა დავედო, რასაც მოხვო, აგისრულებო, ხელი რომ მოხვოს?... და თუ ასეთი განზრახვით მოჰყავს მიმინო, ღმერთო ჭაბუკი მორევს მიეცით“. ჭაბუკი მართლაც მორევს ნაუძირავს, თამარ მეფემ კი ცოდვის მოსანანიებლად „დაწრიტა მორევი, თვით ბორცვზე კი ააგო მაგარი გორისციხე (21.102). რა თქმა უნდა, ეს მხოლოდ ლეგენდაა. გორის ციხე უფრო ადრეულია. თუმცა ი. ჯავახიშვილის აზრით, შესაძლებელია წარმართული თეთრი გიორგის დობილი თამარ ქალი იყოს თამარ მეფის წინამორბედი (20.26).

აღბათ დამთხვევაა, მაგრამ პირველი პირდაპირი და უტყუარი მოხსენიება გორისა თანამედროვის მიერ, ქართულ მატიანეებში თამარ მეფის დროს ხდება, გიორგი რუსის განდგომის პერიოდში. „გადმოვიდნენ, მოსტყუევენს ნაჭარმაგვეი გორამდეო.“ მოგვითხრობს ვახუშტი (3.177). ამ ხანებში გორი საკმაოდ დაწინაურებული იყო და ქართლის გულის სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრს წარმოადგენდა. XIII ს-დან იწყება გორის ისტორიაში ძნელბედობის ხანა, როცა იგი გამუდმებულ რბევას განიცდის. ჟამთააღმწერელი გადმოგვცემს, რომ XIII ს-ის ბოლოს გორში ოსები თარეშობენ, შემდეგ კი ქალაქი მონღოლებმა დაარბიეს (22.). XIV ს-ის I ნახევარში გიორგი ბრწყინვალეს დროს, გორის ციხე ისევ ქართველთა ხელშია. შემდეგ ცნობებს გორის შესახებ გვაწოდებენ უცხოელი მოგზაურები ამბროზიო კონტარინი და იოსაფატ ბარბარო – XV ს-ის უკანასკნელი მეოთხედის ამბებთან დაკავშირებით. 1474 წ. კონტარინის გორში ხის ციხე ხვდება (23.38), ბარბარო კი თბილისთან ერთად მნიშვნელოვან ციხე-სიმაგრედ თვლის გორს

კონსტანტინე მეფე მას უკანვე იბრუნებს: „ადილო გორი და ყოველნი სხუანი ციხენი“ (3.385). ამ ეპოქაში, როგორც ვიცით, საქართველო სამეფოებად დაიშალა, გორი ქართლის სამეფოს ერთ-ერთ სადროშოს ცენტრი გახდა, რომლის ამილახვრობა ზედგინიძემ მიიღო.

საომარ ასპარეზად იყო გადაქცეული გორის ციხე XVI ს-შიც. იგი ხან სპარსთა, ხანაც თურქთა ხელში გადადიოდა. ქართველები თუმცა გამუდმებით იბრუნებდნენ მას, მაინც ისევ ჰკარგავდნენ. მარტო შაჰ-თამაზი 4-ჯერ შემოესია ქართლს. „მერმე მოვიდა და მოადგა გორს, შემუსრა იგიცა და ციხე ვერისა და სხუანიცა“ – აღნიშნავს მემართიანე (3.405). 1578 წ. გორი უკვე თურქმანთა დაღლა-ფაშამ დაიკავა. „ხოლო ოსმალთა დაიპყრეს ქართლი და ჰყვეს ტფილისი საფაშოდ, გორი აღაშენეს და ჰყვეს სანჯახად“. – ამგვარად გორი ოსმალებმა საკუთარ ფორპოსტად გაიხადეს.

XVI ს-ის ბოლოს გორის ციხესთან არის დაკავშირებული სიმონ მეფის ბრძოლა ქართლის გასანთავისუფლებლად. 1599 წ. იგი საბოლოოდ მიერეკება თურქებს გორის ციხიდან, მაგრამ თავად ანგრევს მას, რადგანაც ამ საუკუნეებში მტრის მოძალეობა იმდენად ძლიერი იყო, რომ თავის დროზე ქვეყნის დასაცავად ქართველების მიერ აგებული ციხეები მომთაბარეთა საყრდენ პუნქტებად იქცევა და ქართლის ხელისუფალნი ანგრევენ მათ.

XVII ს-ის დასაწყისში გორის ციხე შაჰ-აბასმა დაიკავა, მაგრამ დროებით. მთელი ამ საუკუნის მანძილზე ქართლში შედარებითი სიმშვიდე ჩამოვარდა, რადგანაც ქართლის ტახტზე ირანის შაჰის მიერ დასმული ქართველი მაჰმადიანი მეფენი ისხდნენ. სწორედ ამ დროს როსტომ მეფემ (1632-1658) განაახლა გორის ციხე და „ქმნა სასახლე ყიზილბაშთა რიგისა, წაღკოტ-სავარდიოთა, დიდი, ავაზანი წელიანი, შეუენიერნი“ (3.367). ამავე დროისაა, როსტომის დავალებით, იტალიელი მისიონერის პატეუ დე კასტელის მიერ შესრულებული გორის ციხის გრაფიკული ნახატიც, რომელიც პირველია საქართველოს ციხეთა ამსახველ, ჩვენამდე მოღწეულ ნახატთა შორის, გორი მოღონიერდა და კვლავ დაიბრუნა ვაჭრობის ერთ-ერთი ცენტრის სახელი. ამასთან ერთად გორის კულტურულ-შემოქმედებითი მუშაობის მძლავრ კერასაც წარმოადგენდა. აქ მოქმედებდა საკმაოდ მძლავრი კათოლიკური მისია. გორში მოღვაწეობდა ქართული კულტურის ისტორიაში საკმაოდ ცნობილი მემართიანე ფარსადან გორგიჯანიძე (25.255). ამავე ხანებში იმოგზაურა გორში ჟან შარდენმა. იგი გორს პატარა, მაგრამ საკმაოდ მდიდარ ქალაქად ახასიათებს. მის დროს გორის ციხეში 100 კაციანი გარნიზონი მდგარა (26.295).

XVIII ს-ის დასაწყისში ქართლში ვითარება კვლავ გართულდა. ქვეყანა თურქებმა დაიპყრეს. ამას ემატება ლეკთა თარეშიც. ქართლი აჯანყებამ მოიცვა, რომელსაც გივი ამილახვარი ხელმძღვანელობდა. მან ხერხი იხმარა, გორის ციხეში რამდენიმე მეომარი შეაპარა, რომლებმაც კარი შიგნიდან გააღეს და ციხე თურქებისაგან გაწმინდეს. ეს მოხდა 1734 წ. „აგრეთვე გივი ამილახორი შეეცაჳა გორის ციხეს ოსმალთა და მოსრნა იგინი და დაიპყრა ციხე“ (3.514). აქ ცნობარში ნახსენებია „კარნი ქვეით გაღავენისა“ (27.338). ეს ქვედა გაღავანი გივი ამილახვრის შემოვლელბული უნდა იყოს, როცა იგი 1724 წ. ზემო ქართლის მმართველად დაინიშნა და მისი საჯდომი გორი გახდა. სწორედ მაშინ შემოავლო მან გორის ციხეს დიდი არხი (12.45). არ გახუდა ცოტა ხანი და ქართლს ნადირ-შაჰი შემოესია სპარსეთიდან და „დააქცია ციხე გორისა“ (27.35) ნადირ-შაჰის გარდაცვალების შემდეგ ქართველებმა ციხე ისევ დაიბრუნეს.

საუკუნეთა მანძილზე დარბეული და შეკეთებული ციხე საბოლოოდ აღადგინა ერეკლე II-მ 1774 წელს. არსებობს ცნობა, რომ ქვედა გაღავანიც ერეკლემ შემოავლო ციხეს და განიერი არხიც გააჭრევინა, თუმცა, როგორც ვხახეთ, ზემოთ არხიცა და გაღავანიც მანამდე არსებობდა. აქ ღაბათ ისევ განახლებაზე უნდა იყოს საუბარი. ამ დროს თვით გორსაც საკუთარი გაღავანი აქონია ხაში ალაყაფის კარით. ერეკლეს მიერ აღდგენილი ციხე პოლკოვნიკ ბურნაშევის აზრით, „თუმცა ძველ ყაიდაზეა გამაგრებული, მაგრამ თავისი მდებარეობით ძნელი ასადებით არა მარტო იქაური ხალხებისა, არამედ ევროპელთაგანაც“ (29.2). საინტერესო ცნობას გვაწვდის ერეკლე II-ის მდივანი საქსონელი რეიგენსი. იგი აღნიშნავს, რომ გორის ციხეში გარნიზონი 4 კვირაში ერთხელ იცვლებოდა, ხოლო „მთის ციხე, რომელიც ქალაქს იცავს, არის ნამდვილი სპარსული სიძველე და ღირსია ნახვისა თავის კარგი მდებარეობის გამო“ (30.23).

1801 წ. გორის ციხეში რუსეთის გარნიზონი ჩადგა. მან იქიდან გააძევა იქ გამაგრებული ციხის უკანასკნელი ქართველი პატრონი იულონ ბატონიშვილი, რომელმაც ტახტის ძიების დასაყრდენ პუნქტად გორის ციხე აირჩია.

1816 წელს პეტერბურგში გამოვიდა ავთანდილ თუმანიშვილის წიგნი „ქართული ქალაქ გორის აღწერა“. იგი დაწვრილებით მიმოიხილავს გორის ციხეს. აღნიშნავს, რომ ციხეში 410 საცხოვრებელი სახლი იყო, ხოლო მეომარი კი 50000 მოთავსდებოდა სრულიად უჭირველად (4). ეს ცნობები შეიძლება გადაჭარბებულიც კი იყოს, თუმცა თუმანიშვილის წიგნი არის ქართული ქალაქის შედარებით დასრულებული აღწერის პირველი ცდა.

ამავე ხანებში გორის ციხე მოინახულა ევროპელმა მოგზაურმა კლაპროტმა, რომელიც საკმაოდ მნიშვნელოვან ცნობებს გადმოგვცემს ციხის შესახებ (5.1).

გორის ციხის შესახებ მოცემულია ცნობები პლატონ იოსელიანის ნაშრომში – „ადრე და აშუამად არსებული ქალაქები საქართველოში“, რომელიც 1850 წ. დაიბეჭდა. იგი გვაწვდის გორისა და გორის-ციხის მოკლე ისტორიას და ამის გარდა აღნიშნავს, რომ ერეკლე II-მ განაახლა და გაანათლა გორის ციხის ძველი ეკლესია (3143).

ოდნავ მოგვიანებით 1855 წ. გაზეთ „კავკაზის“ 2 ნომერში დიმიტრი ბაქრაძე აქვეყნებს სტატიებს გორის ციხის შესახებ. მოჰყავს მოკლე ისტორია და აღწერა. აღნიშნავს ნაგებობათა ნაშთებს ციხის კედლების გაყოფებით, რომლებიც აშუამად აღარ შემორჩენილა. მის დროს ციხეში ტყვია-წამლის არსენალი ყოფილა. და ჯერ კიდევ შერჩენილი იყო ერეკლე II-ის სასახლე ციხის სამხრ. ფერდზე. ამასთან ბაქრაძეს მოჰყავს დიუბუას მოხსენება, რომ ციხე ბიზანტიურ სტილშია აგებული და გავს ბიჭვინთას (32).

როგორც ზემოთ ავღნიშნეთ, ამ საუკუნის დასაწყისში ციხეზე მოაწვეეს ასახველელი გზა და ააგეს მისი საყრდენი კედელი. ამ კედლის დასაწყისთან შემორჩენილია გვიანი შუასაუკუნეების გუმბათიანი ეკლესიის ნანგრევები.

XX ს-ის გორის ციხის შესახებ გამოიკა დიდი რაოდენობის საცნობარო და ისტორიული ხასიათის ლიტერატურა, რომელთა შორის მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი გამოცემები ბიბლიოგრაფიაშია მოთავსებული. XIX ს-ის ბოლოსაა გადაღებული საინტერესო ფოტოები ერმაკოვის მიერ. მისი კოლექცია ერთ-ერთ დასაყრდენად იქცა ციხის რესტავრაციის დროს. რესტავრაცია კი ციხეზე ჩატარდა 1939 წ. ამ დროს შეკეთდა მხოლოდ 1920 წ. მიწისძვრის შედეგად გამოწვეული ავარიული უბნები. 1951 წ. დაიწყო გეგმაზომიერი შესწავლა – აზომვითი და აღდგენა-გეგმარებითი სამუშაოები (არქ. რ. გვერდწითელი, ა. გოგელია, ნ. მანუილოვი). მთლიანად აღდგა ცხრაკარის 7 მონაკვეთიდან, 5 ქვედა მონაკვეთი. ციხის ზედა კედლები, რომლებიც ეზოს მხრიდან მიწის ძირამდე იყო დანგრეული, რამდენადმე ამაღლდა პარაპეტის სახით, ხოლო მთლიანად დანგრეული კედლები, გეგმის დასაფიქსირებლად, აღსდგა მცირე სიმაღლეზე.

1956 წ. ჩატარდა ციხის ეკლესიის და სამხრეთ-აღმოსავლეთის ბურჯის კონსერვაცია.

1986-87 წწ. აღდგა შესახველელი კარიბჭე კოშკით და მიმდებარე მრგვალი ბურჯი. აგრეთვე გადავინს ჩრდ. კედლის მცირე მონაკვეთი და „ცხრაკარიანის“ ზედა ციხესთან შემაერთებული კედლის ნაწილები. (6. 13).

1. ი. ბერძენიშვილი - გორის ციხე, თბ., 1960.
2. ვ. ბერიძე - XVI-XVII საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1983, გვ. 70.
3. ვახუშტი ბატონიშვილი - ქართლის ცხოვრება, IV, თბ., 1973.
4. ა. თუმანიშვილი - ქართული ქალაქის გორის აღწერა, პეტერბურგი, 1816, (რუსულ ენაზე).
5. კლაპროტი - მოგზაურობა მთიან კავკასიასა და საქართველოში, ტ. II, პარიზი, 1823, (ფრანგულ ენაზე).
6. თ. გაბუნია - „ძეგლის მეგობარი“, 1987, №2, გორის ციხეზე ჩატარებული აღდგენითი სამუშაოების შესახებ, გვ. 9.
7. პ. ზაქარაია - საქართველოს ძველი ციხეები, თბ., 1969, გვ. 146.
8. გ. ჩუბინაშვილი - კახეთის არქიტექტურა, თბ., 1955, (რუსულ ენაზე).
9. ვ. მარკოვი - კავკასიური ნარკვევები, პეტერბურგი, 1904, გვ. 133, (რუს. ენა).
10. ქართლის ცხოვრების ანასეული ვარიანტი, - სიმ. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბ., 1942.
11. ი. მეგრელიძე - სიძველეები ღიახვის ხეობაში, თბ., 1984.
12. დ. გვრიტიშვილი - გორის ისტორია, თბ., 1954.
13. გ. გობეჯიშვილი - არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1952.
14. ბ. კუფტინი - არქეოლოგიური სამარშრუტო ექსპედიციები 1945 წლისა, თბ., 1949, (რუსულ ენაზე).
15. ს. მაკალათია - ტყვიავის ყორღანული სამარხების არქეოლოგიური გათხრები, თბ., 1943.
16. გ. ლომთათიძე - ნარკვევები საქართველოს არქეოლოგიაზე.
17. შ. მესხია - ფეოდალური საქართველოს ქალაქები და ქალაქური წყობა XVI-XVII სს-ში, თბ., 1959, (რუსულ ენაზე).
18. მ. ურჰაელი - ჟამთააღწერილობა, ვადარშაპეტი, 1898, (სომხურ ენაზე).
19. ს. მაკალათია - ღიახვის ხეობა, თბ., 1971.
20. ა. ნარიშკინი - „ძეგლის მეგობარი“ №49, თქმულება გორის ციხეზე, გვ.25.
21. მ. ჯანაშვილი - თამარ მეფე, თბ., 1917, გვ. 102.
22. ჟამთააღმწერელი - ქართული მწერლობა, ტ. V, თბ., 1988.

24. იოსაფატ ბარბაროს მოგზაურობა ცანაში, პეტერბურგი, 1836, (რუსულ ენაზე).
25. ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, ტ. I, ნაკვ. I, თბ., 1962.
26. ქ. შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმ. სხვა ქვეყნებში, თბ., 1975.
27. ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 338.
28. პ. ზაქარაია – საქართველოს ძველი ქალაქები და ციხეები, თბ., 1973.
29. კ. მელითაური, გორის ციხე, ბუკლეტი, თბ., 1955.
30. გ. ბუხნიკაშვილი, გორი, თბ., 1940.
31. პ. იოსელიანი – „ადრე და ამჟამად არსებული ქალაქები საქართველოში“, ტფ., 1850, (რუსულ ენაზე).
32. დ. ბაქრაძე – „კავკაზი“ №48, №49, (რუსულ ენაზე).
33. რ. გვერდწითელი, ვ. დოლიძე – თბილისი; მცხეთა; გორი, თბ., 1966, (რუსულ ენაზე).
34. ნ. სევეროვი – ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლები, მ., 1947, გვ. 206, (რუსულ ენაზე).
35. ი. ბერძნიშვილი – გორი, გზამკვლევი, თბ., 1966.
36. გორდეევი – იზვერსტია კავკაზსკოგო ოტდელა მოსკოვსკოგო არხეოლოგიესკოგო ობშჩესტვა, 1919 (V), გვ. 31-34.

ქ. გორის ცენტრში არსებული მდინარეების ღიახვის და მეჯუდას შესართავთან კლდოვან ბორცვლზე აგებულია ციხე, რომელიც ქალაქის მთავარ არქიტექტურულ დომინანტს წარმოადგენს.

ციხე გეგმაში ვიწრო და გრძელი ფორმისაა, ციხის მთავარი ნაწილი ბორცვის შეკავებულ ქიმზეა აგებული, ხოლო მისი დასავლეთის ნაწილი, რომელსაც „ცხრაკარიანს“ უწოდებენ, საფეხურებით ეშვება მდინარეებისაკენ.

ციხეს სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან გარს ერტყმის გაღავანთა რიგი, რომლებიც სხვადასხვა დროსაა აგებული. ციხის ტერიტორიაზე დგას ორი ეკლესია, ერთი აღმოსავლეთ ნაწილში, მეორე კი, რომელიც ალბათ სამლოცველოს ფუნქციას უფრო ასრულებდა, ცხრაკარიანის ქვედა სათავსში (განყოფილებაში) არის აგებული.

გარდა ამისა, ციხის ქვედა გაღავნების გარეთაც დგას ეკლესიის ნანგრევები (ქვ. აღმოსავლეთის ეკლესია) აქვეა მიწაში ნახევრად ჩაფლული საკმაოდ მოზრდილი ნაგებობის ნანგრევები (აქტით ქვ. დასავლეთის ეკლესია), რომელიც ადგილობრივი მოსახლეობის გადმოცემით სასახლეს უნდა წარმოადგენდეს.

როგორც მრავალი ციხე საქართველოში, გორის ციხეც თავისი არსებობის მანძილზე იმდენჯერ დაინგრა და იმდენჯერ აღდგა, რომ ახლა შეუძლებელია მისი ყველა გამაგრება-შეკეთების დადგენა.

1920 წლის მიწისძვრამ ციხეს დიდი ზიანი მიაყენა.

1939 წელს შეკეთდა ციხის ყველაზე ავარიული უბნები.

1951 წელს დაიწყო ციხის გეგმაზომიერი შესწავლა (არქ. რ. გვერდწითელი, ა. გოგელია, ნ. მანუილოვი). ამ პერიოდში აღდგა „ცხრაკარიანის“ შვიდი განყოფილებიდან ქვედა ხუთი. ციხის ზედა კედლების ნაწილმა კი პარაპეტის სახით აიწია.

სამუშაოები შეწყდა 1956 წ. 1984 წელს კვლავ დადგა საკითხი ციხის რესტავრაციის შესახებ, ციხე ნაწილობრივ აიზომა. შედგა მისი კონსერვაციის და ზოგიერთი უბნის აღდგენის პროექტები, კერძოდ აღდგა „ცხრაკარიანის“ ზედა ორი განყოფილება, ნაწილობრივ აღდგა შესასვლელი, კარიბჭე, დანარჩენი უბნები გამაგრდა. ზოგიერთ ადგილას კედლები ქონგურებიანად აღდგა (სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლები ცხრაკარიანთან, კედლები კარიბჭესთან). ძველ ფოტოებზე დაყრდნობით ბურჯებზე მიენიშნა საზარბაზნეები.

გორის ციხის მთავარი ნაწილი (დღევანდელი მდგომარეობის აღწერით).

ქიშხეა აგებული და გეგმაში წაგრძელებული ფორმისაა. სიგრძე 180 მ-მდე, სიგანე 45 მ-მდე. კედლების საშუალო სისქე 2 მ-ია. ციხის კედლების გარედან მოედს პერიმეტრზე ბურჯებია განლაგებული. ბურჯები სხვადასხვა ფორმისაა და სხვადასხვა მანძილითაა დაშორებული ერთიმეორისაგან, მათ აგებდნენ ძირითადად იქ, სადაც კედელი შედარებით სუსტი იყო და კედლის მოხვევის ადგილებში. ჩრდილოეთ კედელზე შემორჩენილი საბრძოლო ბილიკის სათოფურის და ქონგურის ძირის საფუძველზე, აგრეთვე ძველ ფოტოებზე დაყრდნობით, დღეს ციხის დასავლეთ უბნის ჩრდილო და სამხრეთ კედლების მონაკვეთები აღდგენილია ქონგურებიანად, საბრძოლო ბილიკითა და სათოფურებით.

მთავარი შესასვლელი ციხეში მდებარეობს სამხრეთ კედლის ცენტრში. შესასვლელი მოწყობილია ოთხკუთხა გეგმის მქონე კარიბჭეში. კარიბჭე როგორც ძველი ფოტოებიდან ჩანს, რამდენიმე სართულიანი უნდა ყოფილიყო (აღბათ სამსართულიანი), დღეს აღდგენილია ორი სართული. პირველ სართულში, რომელიც ძირითადად შემორჩენილი იყო, ვხვდებით დიდი შეისრული ღიობით, ასევე შეისრულია და განიერი, ციხის ტერიტორიაზე გასასვლელი მეორე ღიობი. პირველ სართულზე ვხვდებით სამხრეთ კედელში გაჭრილი ნახევარწრიული, თაღიანი კარით, რომელიც თავის მხრივ გადიოდა მიმდებარე კედლის საბრძოლო ბილიკზე. მეორე სართულს აღმოსავლეთიდან მცირე ზომის სარკმელი აქვს. კარიბჭის მთავარი, აღმოსავლეთის ფასადი აგურითაა აგებული და მორთულია დეკორით: შეისრულ თაღიანი ღიობი მოთავსებულია მაღალ შეწეულ ოთხკუთხედებში. თაღის თავზე აგურები კორიზონტალურად და ვერტიკალურად არის დაწყობილი, რაც მხატვრულ იერს აძლევს, გვერდებზე, ორივე მხარეს ვერტიკალურად გამოყვანილია სამ-სამი რომბი. შეწეული ოთხკუთხედი მთავრდება დაკბილული, აგურის კარნიზით. კარიბჭის სხვა კედლებზე სამშენებლო მასალად გამოყენებულია როგორც აგური, ასევე რიყის და კლდის ქვა.

კარიბჭესთან მისვლა ამჟამად ბაზალტის კიბის საშუალებით შეიძლება. კიბე მოთავსებულია ძველი კედლების ფარგლებში, ქანობის შენარჩუნებით. სამშენებლო მასალად ბაზალტი არჩეულია იმიტომ, რომ კიბეს არა აქვს ძველის პრეტენზია, გაძლებით ბაზალტი უფრო მტკიცეა, ვიდრე აგური ან კლდის ქვა (იხ. „ძველის მეგობარი“, 1987წ., №2 გორის ციხის რესტავრაციის შესახებ).

კარიბჭის ორივე კუთხეში კედლები აღდგენილია ქონგურებიანად, სათოფურებითა და საზარბაზნეთი (მშენებლობის ხარისხი ძალიან ცუდია) დანარჩენი კედლები ეზოს მხრიდან დაახლოებით 1-1,5 მეტრის პარაპეტის